

XVII. VE XVIII. YÜZYIL KIBRIS KADI SİCİLLERİNE GÖRE MÜSLÜMAN-ZİMMÎ İLİŞKİLERİNİN İSLÂM ŞAHİS VE MİRAS HUKUKU AÇISINDAN TAHLİLİ*

Ümit GÜLER*

Özet

Yakın tarihte yaşanan birtakım siyasi krizlerin ardından hâlâ kalıcı bir barışın tesis edilemediği Kıbrıs adasında, Osmanlı hâkimiyetiyle ortaya çıkan Müslüman-zimmî (gayri müslim) ilişkileri siyasi, sosyal ve bilhassa bilimsel yönleriyle güncelliğini koruyan bir konudur. Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs adasına hâkimiyeti süresince, adadaki Müslüman ve zimmî halklar arasındaki hukuki münasebetlerin niteliği ve niceliğinin ne olduğu ve burada İslâm hukuk teorisinin pratiğe nasıl yansıdığı soruları dikkati celbeden hususlardır. Dolayısıyla bu çalışmada, adadaki Müslüman ve gayri müslim halkların ortak hafızası niteliğindeki kadı sicilleri, İslâm şahıs ve miras hukuku çerçevesinde ele alınacak ve tahlil edilecektir. Çalışmanın amacı, söz konusu alanda meydana gelen hukuki ilişkilerin tespit edilmesi ve İslâm hukukuyla olan irtibatının ortaya konulmasıdır. Araştırmanın temel kaynaklarını 17. ve 18. yüzyılları kapsayan 22 adet Kıbrıs kadı defteri ile klasik ve çağdaş İslâm hukuku çalışmaları oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, İslâm Şahıslar Hukuku, İslâm Miras Hukuku, Müslüman-zimmî ilişkileri

Abstract:

The Relations between the Muslims and Dhimmis (non-muslims) and Their Analysis from the Point of View of Islamic Law of Person and Law of Inheritance According to Cyprus Qadi Records between 17th and 18th Centuries

Cyprus, still politically a volatile region, established a unique sociocultural relationship between Muslims and Dhimmis since the Ottoman administration. Quality and quantity of Muslim and Dhimmi legal relationships and practices of Islamic law are intriguing issues under Ottoman sovereignty in the island of Cyprus. The goal of this study is to present the relevance of Muslim-Dhimmi legal relationships in terms of Islamic law in the Island of Cyprus. The resources of this study contain 22 qadi record notebooks which cover 17th and 18th centuries and classical and modern literature on Islamic jurisprudence.

Key Words: Cyprus, Islamic Law of Person, Islamic Law of Inheritance, Muslim-Dhimmi Relations

* Bu makale "17. ve 18. Yüzyıl Kıbrıs Şer'iyeye Sicillerine Göre Müslüman-Zimmî İlişkileri ve İslâm Hukuku Açısından Tahlihi", adlı doktora tezimizden istifade edilerek hazırlanmıştır.

** Batman Üniv. Öğretim Üyesi, Yrd. Doç. Dr., umidguler@gmail.com

GİRİŞ

1571 ve 1878 tarihleri arasında Osmanlı hâkimiyetinde kalan Kıbrıs adasında, fetihle beraber şer'î mahkemeler tesis edilmiş ve kazâ görevini yürütmek üzere İstanbul'dan adaya kadılar tayin edilmiştir. Osmanlı'nın önceki İslâm devletlerinden tevarüs ettiği ve geliştirdiği bu mahkemeler, İslâm hukuk esaslarına istinat ettirilmiş olup, sınırlı görev alanı ve yetkileri olan bazı mahkemeler hariç tutulursa kazâ yetkiyi hâiz tek müracaat mercii olmuşlardır. Nitekim 17. ve 18. yüzyıllarda Müslümanlar ile zimmîler arasındaki hukukî işlemler ve ihtilaflar da yine bu mahkemeler tarafından ele alınmıştır. Bilindiği üzere zimmî tabiri, İslâm ülkelerinde vatandaş olarak yaşayan gayri müs-limlere verilen isimdir.

Şer'î mahkemelerce tutulan kadı sicilleri, İslâm hukuk tatbikatını yansıtmaları bakımından olduğu gibi, tarih içerisinde meydana gelen Müslüman-zimmî hukukî ilişkilerini yansıtmaları bakımından da oldukça önemlidir. Nitekim bu hususta Kıbrıs kadı sicilleri, genel olarak Anadolu'daki sicillere nispetle özel bir niteliğe sahiptir. Öyle ki, incelenen dönemde zaman zaman dalgalanmalar olmakla birlikte genel olarak zimmî nüfus Müslümanların yaklaşık üç katıdır. Bunun da etkisiyle mahkeme kayıtlarına yansıyan Müslüman-zimmî hukukî ilişkileri Osmanlı Anadolu'suna göre oldukça yüksektir.¹ Bunun yanı sıra 17. ve 18. yüzyılların Tanzimat öncesi hukukî yapıyı yansıtmaları hasebiyle adadaki bu dönem, İslâm hukuk tatbikatının gözlemlenebilmesi için en elverişli zaman dilimidir. Böylece ilgili dönemde İslâm hukukunun ne düzeyde tatbik edildiği, uygulamada yaşanan sıkıntı veya aksaklıkların olup olmadığı, mahkemede karşı karşıya gelen Müslüman ve zimmîlere ne şekilde muamele edildiği gibi sorulara yönelik önemli bulgulara ulaşılabilecektir. Aynı zamanda bu belgelerin tetkikiyle Osmanlı idaresi altındaki Kıbrıs adasında yüzyıllarca birlikte yaşamış Müslüman ve gayri müslim halkların bir arada yaşama tecrübelerine de ışık tutulacaktır.

İslâm şahıs ve miras hukuku çerçevesine giren Müslüman-zimmî ilişkilerine yönelik birtakım sınırlamalar olsa da, ilgili döneme ait kadı sicillerine göre bu alanlarda da toplumlar arası ilişkiler yaşanmıştır. Bu çalışmada kadı sicillerine yansıyan bu ilişkilerin neler olduğu, vâki olan ihtilaflara kadıların ne tür çözümler ürettiği, bu esnada İslâm hukukunun² tatbik edilip edilmediği ya da ne ölçüde tatbik edildiği

- 1 Geniş bilgi için bkz. Ümit Güler, *17. ve 18. Yüzyıl Kıbrıs Şer'iyeye Sicillerine Göre Müslüman-Zimmî İlişkileri ve İslâm Hukuku Açısından Tahlili*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bil. Enst., Bursa, 2015, s. 1 vd.
- 2 Ele aldığımız mahkeme kayıtlarındaki hükümleri ya da hukukî meseleleri tahlil ederken konu ile ilgili İslâm hukukundaki tüm görüşleri zikretmek yerine, ana hatlarıyla Hanefî mezhebindeki hâkim görüşler (esahh-ı akvâl) belirtilecektir. Zira söz konusu dönemde

sorularına cevap aranacaktır. Araştırmanın veri tabanını 17. ve 18. yüzyılları kapsayan 22 adet Kıbrıs kadı sicili oluşturmaktadır. Çalışmada ilk olarak şahıslar hukuku, sonrasında miras hukuku ile ilgili şer'î mahkeme kayıtları ele alınacaktır.

I. ŞAHISLAR HUKUKU

İnceleme konusu yapılan döneme ait şer'î mahkeme sicilleri içerisinde şahıslar hukukuyla alakalı olup taraflarını Müslümanların ve zimmîlerin oluşturduğu kayıtların sayısı ve çeşitliliği sınırlı olmakla beraber, hukukî ilişkileri yansıtması bakımından önem arz eden birçok belgeye rastlanmıştır. İlgili döneme ait 8289 adet şer'î mahkeme kaydı içerisinde şahıslar hukukuna dair belge sayısı 658 olup, oran olarak %8'e tekabül etmektedir.

Şahıslar hukukuna dair 658 adet belgenin, taraflar açısından Müslüman-Müslüman, zimmî-zimmî ve Müslüman-zimmî gruplarına dağılımı şöyledir:

Taraflarını Müslümanların oluşturduğu kayıt sayısı 534'tür. Bu rakam şahıslar hukukuna dair belgelerin %81'inin Müslümanlar arasında meydana geldiğini göstermektedir. Taraflarını zimmîlerin oluşturduğu kayıt sayısı ise 99 olup, oran olarak %15'e tekabül etmektedir. Araştırma konumuzun çerçevesine giren Müslüman-zimmî kayıt sayısı ise 25'tir ve bu da oran olarak %4'e denk gelmektedir.

Belge sayısı ve oranı açısından sözü edilen grupların kendi içerisindeki durumu şöyledir: Taraflarını sadece Müslümanların oluşturduğu toplam mahkeme kaydı 5141 adet olup bu kayıtların 534'ü şahıslar hukukuna aittir. Bu da oran olarak %10'a denk gelmektedir. Taraflarını sadece zimmîlerin oluşturduğu şer'î mahkeme kaydı ise 2169 olup bunun 99'u şahıslar hukukuna dairdir; oran olarak bu da %5'e tekabül etmektedir. Araştırma konumuza temel olan Müslüman-zimmî kayıtlarındaki genel duruma bakılacak olursa daha önce de ifade edildiği gibi şahıslar hukukuna dair şer'î mahkeme kaydının pek fazla olmadığı görülür. Nitekim taraflarını Müslümanların ve zimmîlerin oluşturduğu 979 adet mahkeme kaydının 25'i şahıslar hukukuna dairdir. Bu da oran olarak %3'e tekabül etmektedir. Sayıca az da olsa bu kayıtlarla birlikte Müslümanlar ve zimmîler arasında meydana gelmiş olan şahıslar hukukuna dair birçok ilişkinin varlığı, mahiyeti ve bunlara yönelik hukuk tatbikatı ortaya çıkmaktadır.

Bu kısa giriş bilgilerinden sonra "vasî tayini" ve "vasînin tasarrufu" gibi iki alt başlıkta mahkeme kayıtları İslâm hukuku açısından ele alınıp tahlil edilecektir.

A. VASİ TAYİNİ

Konu ile ilgili şer'îye sicillerinde tespit edilen belgelere geçmeden önce başlık hakkında, özellikle Hanefî mezhebi çerçevesinde bilgi verilecektir. Sözlükte “eklemek, bitişmek; birinden bir işi üzerine almasını istemek” anlamındaki “vasy” kökünden türeyen vesâyet, İslâm hukukunda mümeyyiz ya da gayri mümeyyiz küçük gibi edâ ehliyeti bulunmayan yahut eksik olan veya ehliyeti sonradan kısıtlanan (mahcûr) bir kişinin mallarını koruma, işletme ve onun adına o malda tasarruf etme yetkisinin başka bir kimseye tanınmasını ifade eden bir terimdir.³ Vesâyet yetkisine sahip kimseye de vasî denir.⁴

Vasî tayininin Hanefî mezhebindeki durumu kısaca şöyledir: Vesâyete ihtiyaç duyan kısıtlı/kâsır⁵ kişinin babası ve babadan dedesi varsa vesâyet hakkı bunlara aittir; şayet yoksa Hanefî hukukçuları prensip olarak vasîyi tayin hakkını babaya vermiştir ve vefatından önce onun seçtiği kimse vasî olur. Baba vasî tayin etmemiş ise bu hak babanın babası olan dedeye intikal eder. Bunların tayin ettiği bir vasî de yoksa vasî tayini yetkisi hâkime geçer.⁶ Velinin vasiyet ile tayin ettiği vasîye, vasî-i muhtâr; kadının tayin edeceği vasiye ise vasî-i mansûb ya da vasî-i kâdı adı verilir.⁷ Osmanlı uygulamasında babanın bulunmadığı hallerde yetkili vasî olarak genelde annenin tayin edildiği ifade edilmektedir.⁸ İncelenen Müslüman-zimmî dava kayıtları için annenin vasî atanması durumunun diğerlerine oranla yarı yarıya olduğu söylenebilir. İlgili döneme ait kayıtlar arasında vesâyete dair dava sayısı on üç adettir. Tayin edilen vasîlerden onunun baba, anne, oğul gibi yakın akraba, geriye kalan üçünün ise yabancı ya da uzak akrabalar olduğu görülmektedir.

İslâm hukukunda atanılacak vasînin niteliğiyle ilgili de birtakım hususlar vardır. Hanefî hukukçularına göre kısıtlı kişi bir gayri müs-

3 Ali Bardakoğlu, “Vesâyet”, *DİA*, İstanbul, 2010, C. XLIII, s. 66; Ayrıca bkz. Hamza Aktan, “Vesâyet”, *İ.İ.İ.G.Y.A.*, İstanbul, 1997, C. IV, s. 456.

4 Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kamusu*, I-VIII, Bilmen Yay., İstanbul, 1970, C. V, s. 116.

5 Kısıtlı/kâsır: Küçüklük, ihtiyarlık, sefeh vb. gibi hacri (kısıtlılığı) gerektiren sebeplerle medenî haklarını kullanmaktan mahrum bulunan kimse (Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yay., İstanbul, 1998, s. 233).

6 Muhammed Kadri Paşa, *el-Ahkâmü's-Şer'îyye fi'l-Ahwâl'i's-Şahsiyye*, dirâse ve thk. Muhammed Emin Saraç, Ali Cum'a Muhammed, Dârü's-Selâm, Kahire, 2006, C. II, s. 1023; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İz Yay., İstanbul, 2001, C. I, s. 254; Aktan, “a.g.m.”, C. IV, s. 456; Bardakoğlu, “a.g.m.”, C. XLIII, s. 66 vd.; *Mecelle*, md. 974.

7 Subhi Mahmesânî, *el-Mebâdiü's-Şer'îyye ve'l-Kânûniyye fi'l-Hacr ve'n-Nafakât ve'l-Mevâris ve'l-Vasiyye*, Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut, 2002, s. 80.

8 M. Âkif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 5. Baskı, Hars Yay., İstanbul, 2005, s. 242; Nurcan Abacı, *Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması (17. yy.)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001, s. 166; Halil Cin – Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, Sayram Yay., Konya, 2003, s. 264.

lim ise kendisine vasî tayin edilecek kişi Müslüman olabilir.⁹ Ancak Müslüman bir kimseye bir gayri müslimin vasî atanması câiz değildir.¹⁰ Ayrıca zimmînin harbî bir vasî atanması da geçerli görülmemiştir. Fakat bir zimmî yine zimmî birini vasî olarak atayabilir.¹¹ Bir kadının, kör bir kimsenin veya kazif suçu sebebiyle had cezasına uğramış birinin de vasî tayin edilmesi meşrudur.¹² Ancak vesâyette temel gaye ehliyet-sizler ve eksik ehliyetlilerin (kısıtlı/kâsır) malî haklarının korunması olduğundan, gerek veli gerekse kadı tarafından tayin edilen vasînin aralarında yetki farklılığı bulunsa da¹³ bu gayeyi gerçekleştirecek ehliyeti taşıması önemlidir. Vasînin tam edâ ehliyetinin bulunması (bâliğ ve reşid), üstleneceği görevi ifaya ehil (emanet) ve zikrettiğimiz gibi eğer Müslümanın vesâyetine üstlenecekse Müslüman olması şartında fakihler hemfikirdir.¹⁴ Nitekim aşağıda yer verilecek belgede de kadının tayinini yapacağı kişiyi zikrederken “*vesâyete ehl olan*” ifadesini kullanması, onun bu şartları dikkate aldığı bir göstergesidir.

İncelenen sicillerde vasî tayinine dair birçok örneğe rastlanmakla beraber farklı dinden bir vasî tayini çok az görülmektedir.¹⁵ Bu ender rastlanan durumla ilgili ilk olarak zimmî üzerine vasî tayini üzerinde durulacaktır. Siciller arasında bu tür üç ayrı kayıt bulunmaktadır.¹⁶ Burada örnek olarak ele alınacak 1125/1713 tarihli belgeye göre, babanın vefat etmesi sebebiyle kadı zimmî çocuklar için Müslüman bir vasî tayin etmektedir ki, belgenin aslı şöyledir:

Medîne-i Lefkoşa'ya tâbi' Eşçillora nâm karye sâkinlerinden iken bundan akdem hâlik olan Hacı Ergiro veled-i Antoni nâm zimmînin sulbî sağır oğlu Sergi ve sulbiye sağıre kızı Ergiri'nin tesviye-i emrleri için cânib-i şer'-i enverden bir vasî nasb u ta'yîn olunmak lâzım ve mühim olmağın hâkim-i mevki'-i sadr-ı kitâb tûbâ lehû ve hüsn-i me'âb

9 Bilmen, *a.g.e.*, C. V, s. 181; Vehbe Zuhayli, *el-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletuhu*, I-VIII, 2. Baskı, Dârul-Fikr, Dimaşk, 1985, C. X, s. 7579.

10 Gelibolulu Damad Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman Şeyhizâde, *Mecmaü'l-Enhur fi Şerhi Mülteka'l-Ebhur*, I-IV, thr. Halil İmrân el-Mansûr, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, C. IV, s. 455; Muhammed Kadri Paşa, *a.g.e.*, C. III, s. 1094; Abdülkerim Zeydan, *el-Medhal li-Dirâseti's-Şer'ati'l-İslâmiyye*, 9. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1986, s. 461; Zuhayli, *a.g.e.*, C. X, s. 226; Mahmesânî, *a.g.e.*, s. 61.

11 Ebü Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsî, *el-Mebstû*, I-X, Çağrı Yay., İstanbul, 1983, C. XXVIII, s. 25; Zeydan, *a.g.e.*, s. 461.

12 Serahsî, *a.g.e.*, C. XXVIII, s. 25.

13 Geniş bilgi için bkz. Bilmen, *a.g.e.*, C. V, s. 203-206.

14 Zeydan, *a.g.e.*, s. 337; Mahmesânî, *a.g.e.*, s. 61; Bardakoğlu, “a.g.m.”, C. XLIII, s. 67.

15 Ali İhsan Karataş, 18. yüzyıl Bursa şer'iyye sicilleri üzerine yaptığı araştırmasında genellikle gayri müslimlere kendi dindaşlarından ve akrabalarından birinin vasî tayin edildiğini, bununla beraber zaman zaman Müslüman vasî tayininin de vâki olduğunu ifade etmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla incelenen belgelerde Müslüman üzerine gayri müslim vasî tayini söz konusu olmamıştır. bkz. Ali İhsan Karataş, *Mahkeme Sicillerine Göre 18. Yüzyılda Bursa'da Gayrimüslimler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2005, s. 65.

16 KŞS-6-22/57; KŞS-8-47/125; KŞS-8-51/233.

*dahi vesâyete ehl olan işbu bâ'isü'l-vesîka Mehmed Ağa bin el-Hâc Süleyman nâm kimesneyi sağûrân-ı mezbûrânun tesviye-i emrlerine vasî nasb u ta'yîn eyledikde ol dahi vesâyet-i merkûmeyi kabul ve hizmet-i lâzimesini edâya ta'ahhüd ve iltizâm etmeğın mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.*¹⁷

Göröldüğü üzere ilgili belgede kadının yapmış olduğı zimmî üzerine Müslüman vasî tayini İslâm Hukukununun tatbikatı açısından bir sorun oluşturmamaktadır. Zira kadının burada ve benzeri davalarda¹⁸ yaptığı İslâm hukukunu uygulamaktan ibarettir. Ancak kadının söz konusu çocuklar için zimmîlerden değil de Müslümanlardan birini vasî atamasının sebebi tam olarak bilinmemekle birlikte bu durumun zimmîler arasında bu göreve liyakatli birinin ya da onlardan böyle bir talebin olmamasına bağı olduğı söylenebilir. Çünkü incelenen diğer kayıtlar arasında zimmîlere de vasîlik verildiğı birçok defa müşahede edilmiştir.¹⁹ Zaten daha önce de ifade edildiğı gibi Hanefî hukukçularına göre kendisine vasî tayin edilecek kişi zimmî ise vasînin de zimmî olmasında herhangi bir mâni yoktur.²⁰

Konuyla ilgili 1146/1734 tarihli bir diğer belgede farklı bir durumla karşılaşılmaktadır. Söz konusu dava konu itibariyle nafaka talebine dair olsa da, içeriğinde hâkimin Müslüman bir çocuğa, babasının vefatından sonra zimmî annesini vasî tayin ettiğı görölmektedir ki, belge şöyledir:

*Cezîre-i Kıbrıs'da medîne-i Lefkoşa mahallâtından Mahmud paşa mahallesi sâkinlerinden iken bundan akdem fevt olan Sinan bin Sinan nâm müteveffânın sulbî sagîr oğlu Mustafa nâm sagîrin babası müteveffâ-yı mezbûrdan müntakîl emvâl-i mevrûsesini zabt ve hüfz ve kibel-i şer'den vasî nasb olunan anası Maro nasrâniye meclis-i şer'-i hatîr-i lâzîmü't-tevkürde ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm ve ifâde-i merâm idüp vasî olduğum oğlum sagîr-i mezbûr Mustafa...*²¹

17 KŞS-8-51/233.

18 KŞS-8-47/125; KŞS-19-22/57.

19 KŞS-14-10/35; KŞS-14-10/37; KŞS-10-74/276.

20 Serahsî, a.g.e., C. XXVIII, s. 25.

21 KŞS-14-126/512. Belgenin tamamı: "Cezîre-i Kıbrıs'da medîne-i Lefkoşa mahallâtından Mahmud paşa mahallesi sâkinlerinden iken bundan akdem fevt olan Sinan bin Sinan nâm müteveffânın sulbî sagîr oğlu Mustafa nâm sagîrin babası müteveffâ-yı mezbûrdan müntakîl emvâl-i mevrûsesini zabt ve hüfz ve kibel-i şer'den vasî nasb olunan anası Maro nasrâniye meclis-i şer'-i hatîr-i lâzîmü't-tevkürde ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm ve ifâde-i merâm idüp vasî olduğum oğlum sagîr-i mezbûr Mustafa'nın nafaka ve kisve bahâya eşedd-i ihtiyacı olmağla babası müteveffâ-yı mezbûrdan müntakîl emvâl-i mevrûsesinden kadr-i ma'rûf kibel-i şer'den nafaka ve kisve bahâ farz ve takdîr olunması bi'l-vesâye matlûbumdur dedikde hâkim-i mevki' sadr-ı kitâb tûba leh ve hüsn-i me'âb hazretleri meşveret-i sikât ile sagîr-i merkûm Mustafa'ya târih-i kitâbdan beher yeum yedişer sağ akça nafaka ve kisve bahâ farz ve takdîr idüp meblağ-ı mefrûz-ı mezbûr sagîr-i merkûmun nafaka ve kisve bahâsına harc ve sarf lede'l-iktizâ istidâneye ve lede'z-zafer rücû'a merkûm Maro'ya kibel-i şer'den izin verilüp mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu."

Daha önce de zikredildiği gibi İslâm hukukuna göre Müslüman üzerine gayri müslim bir vasî tayini câiz değildir. Hanefî mezhebinde de genel hüküm böyledir.²² Bu noktada kadının farklı bir mezhebin görüşüyle hüküm verebilme ihtimali düşünülebilir. Ancak diğer mezheplere göre de ittifakla böyle bir vesâyetin câiz olmadığı ifade edilmektedir.²³ Ayrıca Osmanlı hukuk tatbikatına yönelik çalışmalarda da böyle bir hükme rastlanmamıştır. Nitekim Osmanlı hukuk tarihçilerinin de ifade ettiğine göre Osmanlı hukukunda vesâyet altına alınacak kişi Müslüman ise vasînin de Müslüman olması gerekmektedir.²⁴

Bu son belgedeki uygulamaya incelenen tüm siciller içerisinde sadece bir defa rastlanmıştır. Benzer bir dava bir başka kayıta da bulunmaktadır; ancak burada kadı, Müslüman çocuk üzerine Müslüman bir vasî tayin etmiştir. Buna göre kadı, zimmî annenin vefatından sonra kendisi de zimmî olan fakat daha sonra İslâm'ı seçen çocuğa zimmî akrabalarından değil de, yabancı bir Müslümanı vasî tayin etmektedir.²⁵ Bu belgede de görüldüğü gibi kadının, Müslüman bir kişiye zimmî bir vasî tayininde bulunması, ancak özel şartlardan dolayı istisnâî bir durum olabilir. Şer'îye sicilleri mahiyeti icabı hükümün verilmesinde etkili unsurları açıkça zikretmediğinden, bu konuda kadının neden böyle bir hüküm verdiği dair net bir bilgiye sahip olunamamaktadır.

B. VASİNİN TASARRUFU

Burada vasînin tasarruflarına dair üç örnek üzerinde durulacaktır. Ele alınacak ilk belge 1033/1624 tarihli olup zimmî bir vasînin, vesâyeti altında bulunan zimmî kısıtlı (kâsır) adına yaptığı bir satın alma işlemi ile ilgilidir. Bu mahkeme kaydında Müslüman şahıs, sahip olduğu mülkü kısıtlı kişi adına tasarrufta bulunma yetkisine sahip olan vasîye satmakta ve vasî de kısıtlı adına satın alma işleminde bulunmaktadır. Söz konusu mahkeme kaydı şöyledir:

22 Muhammed Kadri Paşa, *a.g.e.*, C. III, s. 1094; Şeyhîzâde, *a.g.e.*, C. IV, s. 455; Zeydan, *Ahkâmü'z-Zimmîyyün ve'l-Müste'menîn fi Dâri'l-İslâm*, s. 461.

23 Zeydan, *a.g.e.*, s. 337; Zuhaylî, *a.g.e.*, C. X, s. 7331.

24 Aydın, *a.g.e.*, s. 242; Akgündüz – Cin, *a.g.e.*, s. 460; Akyılmaz – Cin, *a.g.e.*, s. 265; Ekinci, *a.g.e.*, s. 412.

25 Konu ile ilgili 1110/1698 tarihli davanın kaydı şöyledir: "Bağ kazâsına tâbi' Anarida nâm karye sâkinelerinden iken bundan akdem hâlike olan Margaro bint-i (?) nâm nasrâniyyenin helâkından sonra ta'akkul-ı dîn mertebesinde olmağla şeref-i İslâm'la müşerref olup mahrûse-i Leşkoşa'da Ayaandoni mahallesinde sâkin sadr-i oğlu Mehmed bin Abdullah nâm mühtedî-i sağırin vâlidesi merkûme Margaro'dan intikâl iden mâlını hüfz ve ahvâlini zabta bir vasî nasb u ta'yîn olunmak lâzım ve mühim olmağın hâkim-i mevki'-i sadr-ı kitâb dahi vesâyet uhdesinden gelmeğe kâdir olan işbu râfi'u'l-kitâb Hüseyin Çavuş bin Veli nâm kimesneyi sağır-i mezbûrun vâlidesinden intikâl eden mâlını kabz ve hüfza ve sâ'ir tesviye-i umûruna vasî nasb u ta'yîn idüp ol dahi vesâyet-i merkûmeyi kabul ve merâsimini edâya ta'ahhüd ve iltizâm etmeğın mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu." (KŞS-6-22/57).

... Mülk menzilimi bi-cümleti't-tevâbi' ve'l-levâhuk mezbûr Yani'ye yetmiş guruşa tarafeynden icâb ve kabulü hâvî bey'-i bât-ı sahîh-i şer'î ile bey' u teslim edüp ol dahi vasî olduğu sağır-i mezbûr Piyeri için ber-vech-i muharrer iştirâ vü tesellüm ve kabz u kabul eyledikten sonra semeni olan meblağ-ı mezkûr yetmiş guruşu sağır-i mezbûrun mâlından olmak üzere müşteri-i mezbûr yedinden tamamen ahz ü kabz eyledim...²⁶

1110/1698 tarihli bir diğer vasî tasarrufu örneği de, vasînin vesâyeti altında bulundurduğu çocukların malları üzerinde satış işleminde bulunmasına dairdir. Söz konusu belgede kocasının ölümüyle evlatlarının vesâyetini üstlenen Müslüman bir kadın, çocuklara ait bazı mülkleri zimmî bir şahsa satmaktadır. Belge şöyledir:

... Mülk menzili harâbe müşrif olmağla Omorfa kazâsına tâbi' Matoş nâm karyede vâki' kırk dört dip eşcâr-ı zeytunu ile beyne't-tâlibîn müzâyede olunup ragabât-ı nâs munkatî'a olduktan sonra mezbûr Elyasi üzerinde hakk-ı karâr ile on beş guruş üzerinde karâr idüp ziyâdeye tâlib-i âharı dahi olmamağla müvekkilem merkûme Rabia vesâyeti hasebiyle mezbûr Elyasi'ye bi-sağfakatin vâhidetin tarafeynden icâb ve kabulü hâvî bey'-i bât-ı sahîh-i şer'î ile on beş guruşa bey' u teslim ol dahi ber-vech-i muharrer iştirâ vü tesellüm ve kabz u kabul eyledikten sonra...²⁷

26 KŞS-10-74/276. Belgenin tamamı: "Medîne-i Lefkoşa mahallâtından Merdivenli Çeşme mahallesi sâkinlerinden el-Hâc Muslu bin Ahmed nâm kimesne meclis-i şer'-i hatîr-i lâzımü't-tevkîrde işbu bâ'isü's-sifr Piyeri veled-i Piyeri nâm sağır zimmînin kibel-i şer'-i enverden mansûb vasîsi olan Yani veled-i Yerelomî nâm zimmî muvâcehesinde ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm edüp yedinde mülküm olup mahalle-i mezbûrede vâki' bir taraftan Piyeri zimmî mülkü ve bir taraftan Eter (?) nâm Nasrâniyye mülkü ve tarafeynden tarik-ı âmm ile mahdûd bir bâb fevkânî ve üç bâb tahtânî hâne ve iki sundurma ve bir hammâm ve bi'r-i mâ'i ve kenîf ve hauluğu müstemil mülk menzilimi bi-cümleti't-tevâbi' ve'l-levâhuk mezbûr Yani'ye yetmiş guruşa tarafeynden icâb ve kabulü hâvî bey'-i bât-ı sahîh-i şer'î ile bey' u teslim edüp ol dahi vasî olduğu sağır-i mezbûr Piyeri için ber-vech-i muharrer iştirâ vü tesellüm ve kabz u kabul eyledikten sonra semeni olan meblağ-ı mezkûr yetmiş guruşu sağır-i mezbûrun mâlından olmak üzere müşteri-i mezbûr yedinden tamamen ahz ü kabz eyledim; min ba'd mâru'z-zikr menzil mezbûr Piyeri'nin mülk-i müşterâsıdır; keyfe mâ yeşâ' ve hasbe mâ yehtâr mutasarrıf olsun dedikde mukurr-ı merkumun minvâl-i meşrûh üzere câri ve sâdır olan ikrârını el-mukarru-lehül'-mezbûr vicahen tasdik ve şifâhen tahkik edecek mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu."

27 KŞS-6-38/106. Mahkeme kaydının tamamı: Mahrûse-i Lefkoşa mahallâtından Tophâne mahallesi sâkinlerinden İken bundan akdem fevt olan es-Seyyid Mehmed bin Durmuş nâm kimesnenin sulbî sağır oğlu Durmuş'un vâlidesi ve kibel-i şer'-i enverden mansûbe vasîsi olan Rabia binti Ali nâm hâtûn taraftan bey'-i âti'z-zikri ikrâra vekil olup zâtını ma'rîfet-i şer'iyye ile ârifân olan Ali bin Hüseyin ve Hüseyin bin Mehmed nâm kimesnelere şehâdetleriyle şer'an vekâleti sâbite olan Yûsuf Beşe bin Murad nâm kimesne meclis-i şer'-i hatîr-i lâzımü't-tevkîrde işbu bâ'isü's-sifr Elyasi veled-i Tomazod nâm zimmî muvâcehesinde bi'l-vekâle üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm idüp sağır-i mezbûr Durmuş'un babası müteveffâyı mezbûr es-Seyyid Mehmed'den intikâl iden mahrûse-i merkûme kazâsına tâbi' Ayamarına nâm karyede vâki' bir taraftan Simoni mülkü ve etrâf-ı selâsesi tarik-ı âmm ile mahdûd ve mümtâz yedi bâb harâbe harâğ değırtmeni ve bir bâb fevkânî hâne ve bir sundurma ve bir mikdâr havlu ve bir harâbe yağı değırtmeni ve bir mandrayı müstemil mülk menzili harâbe müşrif olmağla Omorfa kazâsına tâbi' Matoş nâm karyede vâki' kırk dört dip eşcâr-ı zeytunu ile beyne't-tâlibîn müzâyede olunup ragabât-ı nâs munkatî'a olduktan sonra mezbûr Elyasi

Konuyla ilgili 1019/1610 tarihli üçüncü örnek de yetim çocukların annesi, aynı zamanda vasîsi olan bir Müslüman kadının, vefat eden kocasının bir zimmîdeki alacağını vekil vasıtasıyla mahkemeye başvurarak talep etmesine dairdir. Mahkeme kaydının aslı şöyledir:

Oldur ki; Bundan akdem Şâm-ı Şerîf de vefât eden merhûm Hamza Ağa'nun evlâd-ı sığârına vasî olan zevcesi Fatma bint-i Selim'in tarafından vekil-i şer'i olan Abdürrahim Çelebi ibn-i Mehmed mahfil-i kazâda mahmiyye-i Lefkoşa muzâfâtundan Dimbo nâm karye sükkânundan İstavrino veled-i Seçelli nâm zimmî muvâcehesinde bast-ı merâm edüp merhûm-ı mezbûr Hamza Ağa hâl-i hayâtında merkûm zimmîye otuz sikke altın verüp bir kantâr mahlûc penbe selem edüp hâlâ vefât etmekle zimmî-i mezbûrun zimmetinde kalmışdır, talep ederim dedikde gibbe's-su'âl ikrâr edüp velâkin akçe verdim dedikde penbe ihzârına üç güne dek mehl verüp kayd olundu.²⁸

Burada önce Hanefî mezhebinin konuya dair görüşlerini ana hatlarıyla ifade edip belgelerin tahlillerini o çerçevede yapmak uygun olacaktır. Genel olarak vasî, çocuğun menfaatine olan her türlü tasarrufla yetkilidir. Örneğin çocuk adına hibe kabul edebilir, rehin verebilir, alım-satım, kiralama gibi tasarruflarda bulunabilir. Fakat vasî çocuğun malını kendisi için satın alamadığı gibi kendi malını da çocuğa satamaz. Ancak çocuğun lehine açık bir durumun söz konusu olduğu takdirde bu işlem câiz görülmüştür.²⁹

Yukarıda zikredilen birinci ve ikinci örnekte vesâyet altında bulunan yetim çocuklar adına mülk satın alma ve satış yapma işlemi gerçekleştirilmektedir. Hanefî hukukçularına göre de vasînin böyle bir yetkisi vardır. Hatta bu noktada Hanefîler, alışverişte gabn-i fâhiş söz konusu olmadığı müddetçe, gabn-i yesîrin akdin sıhhati açısından bir mahzur oluşturmayacağını da ifade etmektedirler.³⁰ Bununla birlikte

üzerinde hakk-ı karâr ile on beş guruş üzerinde karâr idüp ziyâdeye tâlib-i âharı dahi olmamağla müvekkilem merkûme Rabia vesâyeti hasebiyle mezbûr Elyasi'ye bi-safkatın vâhidetin tarafeynden icâb ve kabulü hâvî bey'-i bât-ı sahîh-i şer'i ile on beş guruşa bey' u teslim ol dahi ber-vech-i muharrer iştirâ vü tesellüm ve kabz u kabul eyledikten sonra yine karye-i merkûme Ayamarina'da vâki' lede'l-ahâlî ve'l-cirân ma'lûmül-hudûd seksen dönüm tarlasını dahi bâ-izn-i sâhib-i arz mezbûr Elyasi'ye fâriğ ve hakk-ı tasarrufunu tefvîz ol dahi tefevvüz ve kabul etmeğîn semen-i mezbûr ile bedel-i mezkûr cem'an on sekiz guruşu tamâmen yedinden ahz u kabz eyledi fi mâ ba'd mârru'z-zikr menzîl ve eşcâr-ı mezbûr Elyasi'nin mülk-i müşterâsı ve arâzi-i meşfûre dâhil-i taht-ı tasarrufu olmuşdur keyfe mâ yeşâ ve hasbe mâ yehtâr mutasarrîf olsun dedikde gibbe't-tasdikî's-şer'i mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu."

28 KŞS-3-164/1034; Benzer davalar için bkz. KŞS-3-33/217; KŞS-3-164/1033.

29 Bilmen, *a.g.e.*, C. V, s. 183-188; Bardakoğlu, "a.g.m.", C. XLIII, s. 68; Aktan, "a.g.m.", C. IV, s. 457; Ayrıca bkz. Serahsi, *a.g.e.*, C. XXVIII, s. 29 vd.

30 Mesela; vasî, yetimin yüz kuruşluk bir malını doksan beş kuruşa satsa ve yine doksan beş kuruşluk bir malı yetim için yüz kuruşa satın alsa sahih olur. Aksi halde, yani fâhiş gabin söz konusu olursa vasînin satışı fâsît olur (Bilmen, *a.g.e.*, C. V, s. 184. Ayrıca bkz. Burhaneddin İbrâhim b. Muhammed b. İbrâhim el-Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, I-II, thk. Vehbi Süleyman Gavacı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1989, C. II, s. 332).

mahkeme kayıtlarında açıkça görüldüğü gibi, kendilerine vasî tayin edilen yetimlerin malları üzerinde haksız bir tasarrufta bulunulmasının ve yetimin zarara uğratılmasının engellenmesi için teoride var olan hükümler, pratikte de aynen tatbik edilmiştir. Verilen örnek mahkeme kaydında da görüleceği üzere, bu tür satışlarda vasî satış gerekçesi olarak mahkemeye meşru bir sebep sunmak durumundadır. Vasînin mal satışını konu edinen üç adet mahkeme kaydının ikisinde, gerekçe olarak yetimin malının “*harâbe müşrif olmağla*” yani malın harabe olmaya yüz tutmuş olduğu şeklinde satışın gerekçesinin ifade edildiği görülmektedir.³¹ Söz konusu diğer kayıta da “*zarûret-i deyn nafakaları için*” ifadesi geçmektedir.³² Şer’î mahkeme kayıtlarına yansıdığı üzere, şayet vasî tarafından gerçekleştirilen satış işlemi hukukî bir gerekçeye dayanmadan yapılmış ise, bunun yetimler lehine telafi edilmesi için hukuk yolunun açık olduğu da müşahede edilmektedir. Nitekim kimi kayıtlarda, üzerlerindeki vesâyet sona eren âkil bâliğ kişilerin vasîlerinin “hukukî bir gerekçesi olmaksızın kendilerine ait malın satışını yapmış oldukları” iddiasıyla mahkemeye malın iadesi için başvurdukları görülmektedir.³³ Bu davalar kimi zaman davacılar lehine,³⁴ kimi zaman malî elinde tutan kişilerle anlaşma yoluna gidilerek,³⁵ kimi zaman da satışın hukukî bir gerekçeye³⁶ dayanmış olduğunun ortaya çıkmasıyla davacılar aleyhine sonuçlanmıştır.³⁷ Hangi tür gerekçelerin hukukî olup olmadığı şer’iye sicillerinden görülemiyor olsa da, vesâyetteki asıl amacın çocuğun ya da genel olarak kısıtlının hukukunu koruma ve menfaatini temin etme olduğundan,³⁸ kuvvetle muhtemel olarak bunun takdirini kadı yapmıştır. Nitekim şer’î mahkemenin yetimlerin hakkını koruyup gözetme hususunda oldukça titiz davranıldığı söz konusu kayıtlarda açıkça müşahede edilebilmektedir.

Zikredilen son mahkeme kaydında ise vasînin, vesâyeti altındaki yetimlerin bir alacağını tahsil etmek için mahkemeye başvurduğu görülmektedir. Hanefî hukukçularına göre vasîlerin yetkilerinden biri de vesâyeti altında bulunan kişinin alacağını tahsil etmektir.³⁹ Bununla birlikte kadının uygulamalarından bayan vasî tayin edilebildiği⁴⁰ de

31 KŞS-3-10/73; KŞS-6-38/106.

32 KŞS-4-33/93.

33 KŞS-10-46/160; KŞS-10-87/349; KŞS-11-66/230; KŞS-13-108/333.

34 KŞS-10-46/160.

35 KŞS-10-87/349; KŞS-13-108/333.

36 “... Şer’le zarûret-i deyn için bey’a arz olunup ragabât-i nâs bi’l-külliyeye münkat’u olduktan sonra ellî bin akçe ile üzerimde hakk-ı karârla karâr ve ziyâde bir akçe tâlib-i âhar zuhûr etmemekle ben dahî bâğ-ı mezkûru ma’rifet-i şer’le istîrâ ve semeni olan meblağ-ı mezkûru mezbûrenin vasiyyesi meşfûre Milo nasrâniyyeye teslim eyledim ol vechile bâğ-ı mezkûr mülk-i müşterâm olup...” (KŞS-11-66/230).

37 KŞS-11-66/230.

38 Bardakoğlu, “a.g.m.”, C. XLIII, s. 68. Ayrıca bkz. Serahsî, a.g.e., C. XXVIII, s. 29 vd.

39 Bilmen, a.g.e., C. V, s. 186.

40 KŞS-3-164/1033; KŞS-3-164/1034; KŞS-11-66/230; KŞS-14-10/35; KŞS-14-10/37.

görülmektedir ki, Hanefî mezhebine göre bayan vasî tayin edilmesinin herhangi bir mahzuru yoktur.⁴¹

II. MİRAS HUKUKU

Mirâs kelimesi sözlükte “kök, temel; birinin diğerinden devraldığı eski durum, bakiye” anlamlarındaki irs (virâse) kökünden türemekle beraber, çok defa irs ile eş anlamlı olmak üzere “bir şeyin bir kişi veya topluluktan diğerine geçmesi, başkasından kalan, tevarüs edilen şey” manalarında kullanılır. İslâm hukukunda da irs ve miras, ölen bir kimsenin (mûris) mal varlığının âkîbetini düzenleyen kuralların bütünü ifade eder.⁴²

8289 adet şer’î mahkeme kaydı içerisinde miras hukukuna dair kayıt sayısı 1277’dir. Bu da oran olarak %15’e tekabül etmektedir. Miras hukukuna dair 1277 adet kaydın taraflar açısından Müslüman-Müslüman, zimmî-zimmî ve Müslüman-zimmî gruplarına dağılımı ise şöyledir:

Taraflarını Müslümanların oluşturduğu miras hukukuna dair kayıt sayısı 986’dır. Bu rakam miras hukukuna dair kayıtların %77’sinin Müslümanlar arasında meydana geldiğini göstermektedir. Taraflarını zimmîlerin oluşturduğu kayıt sayısı ise 269’dur. Bu da oran olarak %21’e tekabül etmektedir. Taraflarını Müslümanların ve zimmîlerin oluşturduğu belge sayısı 22’dir ve bu, oran olarak %2’ye denk gelmektedir.

Ayrıca taraflarını sadece Müslümanların oluşturduğu toplam mahkeme kaydının 5141 adet olduğu görülür ve bu kayıtların 986’sı miras hukukuna aittir. Bu da oran olarak %19’a denk gelmektedir. Taraflarını sadece zimmîlerin oluşturduğu şer’î mahkeme kaydı ise 2169 olup bunun 269 adedi miras hukukuna dairedir; oran olarak bu da %12’ye tekabül etmektedir. Araştırma konumuza temel olan Müslüman-zimmî kayıtları açısından miras hukukuna dair mahkeme kaydının pek fazla olmadığı görülmektedir. Nitekim taraflarını Müslümanların ve zimmîlerin oluşturduğu 979 adet mahkeme kaydının sadece 22’si miras hukukuna dairedir ve bu da oran olarak %2’yi teşkil etmektedir.

İfade edildiği gibi miras hukukuna dair Müslüman-zimmî mahkeme kayıtları oldukça sınırlı olmakla birlikte terekeyle alakalı birçok farklı dava da vuku bulmuştur; ancak bunlar daha çok malın mülkiyeti,⁴³ zabt edilmesi⁴⁴ ya da vesâyete konu olması⁴⁵ gibi hukukun muhtelif alanlarıyla ilgilidir.

41 Bilmen, *a.g.e.*, C. V, s. 180; Bardakoğlu, “a.g.m.”, C. XLIII, s. 67.

42 Hamza Aktan, “Miras”, *DİA*, İstanbul, 2005, C. XXX, s. 143.

43 KŞS-4-154/364; KŞS-15-154/544.

44 KŞS-4-248/579; KŞS-4-145/342; KŞS-4-143/339; KŞS-10-44/152; KŞS-16-171/272.

45 KŞS-4-87/349.

İncelenen sicillerde yer alan miras hukukuna dair dava sayısının sınırlı olmasının temel sebebi din farklılığıdır. Nitekim İslâm hukukuna göre gayri müslimlerin Müslümanlara mirasçı olamayacağında görüş birliği olduğu gibi, içlerinde Hanefilerin de bulunduğu cumhura göre Müslümanlar da gayri müslimlere mirasçı olamaz.⁴⁶ Bu durumun aksine bir uygulamaya kayıtlar arasında şahit olunmamıştır. Böylece Müslümanlar ve gayri müslimler arasındaki mirasçılık açısından söz konusu döneme ait mahkeme kayıtları, Osmanlı Kıbrıs'ında İslâm miras hukukuna riayet edildiğinin bir göstergesi olmaktadır.

Bu girişten sonra mahkeme kayıtlarında yer alan miras hukukuna dair bazı Müslüman-zimmî davaları, ilgili başlıklar altında ele alınarak İslâm hukuku açısından tahlil edilecektir.

A. VÂRİS

İslâm miras hukukuna göre ölen kişiye “mûris/müverris” ve bu kişinin bıraktığı maldan hissesi (payı) olana da “vâris” (mirasçı) denir.⁴⁷ Daha önce ifade edildiği gibi İslâm hukukuna göre Müslümanlar ile gayri müslimler arasında mirasın söz konusu olması mümkün değildir.⁴⁸ Nitekim incelenen kayıtlarda aksi bir duruma rastlanmamıştır. Bununla beraber din farkı hususunda Hanefî hukukçuların belirlemiş olduğu bazı şartlar vardır. Buna göre bahis mevzuu olan din farkı, ölümün meydana geldiği an itibariyle dikkate alınır. Ölüm sonrası meydana gelecek bir farklılığın mirasçılığa herhangi bir etkisi yoktur.⁴⁹ Yani kişinin mirasçı olup olmayacağını belirleyecek olan, ölümün gerçekleştiği andaki dinî durumudur. Mahkeme kayıtlarına yansıdığı kadarıyla bu hükmün de aynen tatbik edildiği söylenebilir.⁵⁰ Her ne kadar Çiçek, *Zimmis of Cyprus in the Sharia Court* adlı çalışmasında, sonradan ihtida eden bir şahsın zimmî babasından kendi hissesine düşen miras payını aldığını gösteren bir mahkeme kaydına yönelik, kadının İslâm hukukunu uygulamadığı yönünde bir değerlendirmesi olsa da, bu mevzuda hata etmiş olduğu anlaşılmaktadır.⁵¹

46 Zeydan, *a.g.e.*, s. 535-536; Muhammed Mustafa Şelebî, *Ahkâmü'l-Mevâris Beyne'l-Fıkh ve'l-Kânûn, Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye*, Beyrut, 1978, s. 88; Zekiyyüddin Şa'bân - Ahmed Gundur, *Ahkâmü'l-Vasiyye ve'l-Mirâs ve'l-Vakf fî Şeriatü'l-İslâmiyye*, Mektebetü'l-Felâh, Kuveyt, 1989, s. 256-257.

47 Bilmen, *a.g.e.*, C. V, s. 209; Erdoğan, *a.g.e.*, s. 304.

48 Zeydan, *a.g.e.*, s. 535-536; Şelebî, *a.g.e.*, s. 88; Şa'bân - Gundur, *a.g.e.*, s. 256-257.

49 Bilmen, *a.g.e.*, C. V, s. 224; Zeydan, *a.g.e.*, s. 537; Şelebî, *a.g.e.*, s. 90; Ayrıca bkz. Ali Himmet Berkî, *İslâm Hukukunda Ferâz ve İhtikâl*, sdl. İrfan Yücel, D.İ.B. Yay., Ankara, 1986, s. 3; Hamza Aktan, *Mukayeseli İslâm Miras Hukuku*, Işık Akademi Yay., İstanbul, 2008, s. 51.

50 Zimmî yakınının ölümünden sonra ihtida etmekle beraber miras payını alan kişilere 18. yüzyıl Bursa kadı sicillerinde de rastlanmıştır. Ayrıca zimmîlerin mirasları taksim edilirken vârisleri arasında mühtedi var ise ihtida tarihinin kayıt altına alındığı belirtilmektedir (Karataş, *a.g.e.*, s. 89).

51 Kemal Çiçek, *Zimmis (Non-Muslims) of Cyprus in the Sharia Court 1110/39 A.H./ 1698-1726 A.D.*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, The Faculty of Arts of the University of Birmingham, Birmingham, 1992, p. 143.

Yukarıda zikredilen durumla ilgili mahkeme kayıtlarından biri örnek olarak zikredilecektir. 1143/1730 tarihli belgede sonradan ihtida eden bir şahıs, zimmi babasından kendisine kalan mirası vasisi olan annesinden almaktadır. Söz konusu mahkeme kaydının aslı şöyledir:

Medîne-i Lefkoşa mahallâtından Debbâğhâne mahallesi mütemekkinlerinden iken bundan akdem hâlik olan Odik veled-i Mardiros nâm Ermeni'nin sulbî sağır oğlu ve sinn ve cüssesinin bülûğa tahammülü olup rüşd ve bülûğunu iddi'â idüp şeref-i İslâm'la müşerref olan Yûsuf nâm şâbb-ı emred meclis-i şer'de yine mahalle-i merkûmede mütemekkinine ve kibel-i şer'den mansûb vasisi anası işbu râfi'atü's-sifr Aristoni bint-i Luizu nâm nasrâniyye tarafından husûs-ı âti'l-beyânı vekil olup el-Hâc Hasan ve Kürkçü Ali nâm kimesneler şehâdetleriyle vekâleti sâbite olan zevci Dodak veled-i Artin nâm Ermeni muvâcehesinde ikrâr idüp babam mesfûr Odik mürd olduğda ben sağır olmam ile anam mesfûre Aristoni vasim olup babamdan intikâl eden emvâl ve erzâkımu ber-müceb-i defter-i kassâm kabz ve zabt etmişidi hâlâ ben bâliğ ve reşid olup emvâl ve erzâkımu bi-nefsi hüfz ve hurâsete iktidârım olmağla vasiyye-i mezbûre anam Aristoni'nin makbûzu olan ber-müceb-i defter-i kassâm on üç bin altı yüz yetmiş akçeyi tamâmen yedinden ahz u kabz eyledim meblağ-ı mezkûrdan ve gayrıdan anam Aristoni zimmetinde bir akçe ve bir habbe hakkım yokdur husûs-ı mezbûrdan ve gayrıdan zimmetini ibrâ vü iskât eyledim dediği kayd şud.⁵²

Burada zikretmek istediğimiz bir başka mahkeme kaydı daha vardır. 1133/1721 tarihli bu kayıt, eşinin ölümüyle kendisine vâris olan zimmi şahsın, eşinin terekesinden kendisine intikal eden miras hissesi ile ilgili muameleleri kendisi adına yürütmek üzere bir Müslüman şahsı vekil olarak tayin etmesine dairdir. Nitekim Hanefi mezhebine göre Müslüman zimmiyi vekil tayin edebileceği gibi, zimmi de Müslümanı vekil tayin edebilir; bu noktada din birliği şart değildir.⁵³ Konu ile ilgili mahkeme kaydı şöyledir:

Medîne-i Lefkoşa mahallâtından Ayaandoni mahallesi sâkinlerinden Yusibi veled-i Hristodolo nâm zimmi meclis-i şer'-i hatîr-ı lâzımü't-tevkîrde işbu bâ'isü'l-vesika Ömeriye mahallesi sâkinlerinden Mehmed Ağa bin Ahmed nâm kimesne muvâcehesinde ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm edüp mahalle-i mezbûre sâkinelerinden iken bundan akdem hâlike olan zevcem Hristina bint-i Poli nâm Nasrâniyyenin cemî' urûz u nukûd ve akâr u menkûl ve esâs-i beyt ve evânî-i nühâsiyye ve gayri-nühâsiyye ve bi'l-cümle ismi mâl itlâk olunur tereke[sinden] bana intikâl

52 KŞS-13-196/642. Benzer bir kayıt için bkz. KŞS-10-73/267.

53 Bilmen, *a.g.e.*, C. VI, s. 319; Abdurrahman b. Muhammed b. İyâz el-Cezîrî, *el-Fıkh ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, I-V, Dârü'l-Fıkr, Beyrut, 1972, C. III, s. 170. Vekâlete dair geniş bilgi için bkz. Bilmen, *a.g.e.*, C. VI, s. 311 vd.; Cezîrî, *a.g.e.*, C. III, s. 167 vd.; Bilal Aybakan, "Vekâlet", *DİA*, İstanbul, 2013, C. XLIII, s. 1-6.

*eden hisse-i şer'iyeyi terekesine vâzı'u'l-yed olan karındaşlarından ve sâirlerinden da'vâ vü talebe ve sulh u ibrâya mezbû[r] Mehmed Ağa'yı tarafımdan vekil nash u ta'yîn edüp ol dahi ber-vech-i [muharrer] vekâlet-i mezbûru kabul ve hizmet-i lâzimesini edâya ta'ahhüd ü iltizâm etmeğın kayd şud.*⁵⁴

Ele alınan mahkeme kayıtları arasında dikkati çeken bir diğer husus da tereke olarak vârislere intikal eden mallar şayet bir süre önce satın alınmış ise bunların vârislere ait olduğunun kadı huzurunda tescil ettirilmesidir. Şöyle ki, mûrisin vefatından önce bir başkasından satın almış olduğu mal, kendisinin vefatıyla vârislerine intikal etmektedir. Vârisler, mûrisin kendisinden malı satın aldığı kimseyi mahkemeye çağırarak, ondan bu mal üzerinde hiçbir hakkı bulunmadığını ifade etmesini talep ederler, o da -mahkeme kayıtlarına yansıdığı kadarıyla- bu satışın varlığına dair ikrarda bulunur. Esasen burada kadının yaptığı sadece bir noterlik işleminden ibarettir. Muhtemelen bu uygulama, ileride mal üzerinde ortaya çıkabilecek iddiaları bertaraf etmek için gerçekleştirilmektedir. Ancak bu çok fazla yaygın bir uygulama değildir. Nitekim ilgili döneme dair sicillerde sadece iki kayıt mevcuttur. Bu konuda verilecek örnek 1110/1699 tarihli şu mahkeme kayıdır:

*... Mülk menzilimi mezbûr Evraşım'ın babası Yerelmo nâm zimmîye yigirmi beş aded esedî guruşa bâten bey' u teslim ve kabz-ı semen eylemişidim hâlâ mezbûr Yerelmo mürd olmağın menzil-i mezkûr bi-hasbe'l-irsi's-şer'î veresesine intikâl eylemişdir keyfe mâ yeşâ'ün mutasarıf olsunlar benim kat'â [alâka] ve medhalim yokdur dediklerinde mukurr-ı merkûmun minvâl-i muharrer üzre cârî ve sâdır olan ikrârını el-mukarru lehü'l-mezbûr vicâhen tasdik ve şifâhen tahkik edicek mâ hüve'l-vâkt' bi't-taleb ketb olundu.*⁵⁵

B. TEREKE

Hanefî hukukçularına göre tereke ya da terike, “Bir müteveffânın kendisine ait olmak üzere⁵⁶ geride bıraktığı mallardır.” şeklinde tarif

54 KŞS-10-141/611.

55 KŞS-6-71/206. Mahkeme kaydının tamamı: “Mahrûse-i Lefkoşa mahallâtından Tribiyodi mahallesi sâkinlerinden İbrahim bin Ahmed nâm kimesne meclis-i şer'-i hatîr-i lâzımü't-tevkîrde işbu bâ'isü's-sıf Evraşım veled-i Yerelmo nâm zimmî muvâcehesinde ikrâr ve i'tirâf idüp bundan akdem mahalle-i mezbûrede vâki' bir taraftan Mustafa Beşe mülkû ve bir taraftan Hüseyin Ağa mülkû ve tarafeynden tarîk-i âmm ile mahdûd ve mümtâz bir bâb tahtâni hâne ve bir mîkdâr havluyu müştemil mülk menzilimi mezbûr Evraşım'ın babası Yerelmo nâm zimmîye yigirmi beş aded esedî guruşa bâten bey' u teslim ve kabz-ı semen eylemişidim hâlâ mezbûr Yerelmo mürd olmağın menzil-i mezkûr bi-hasbe'l-irsi's-şer'î veresesine intikâl eylemişdir keyfe mâ yeşâ'ün mutasarıf olsunlar benim kat'â [alâka] ve medhalim yokdur dediklerinde mukurr-ı merkûmun minvâl-i muharrer üzre cârî ve sâdır olan ikrârını el-mukarru lehü'l-mezbûr vicâhen tasdik ve şifâhen tahkik edicek mâ hüve'l-vâkt' bi't-taleb ketb olundu.” Benzer bir kayıt için bkz. KŞS-8-96/361.

56 Tereke: “Aynında başkalarının hakkı bulunmayan.” şeklinde de tarif edilmektedir (Döndüren, a.g.e., s. 427).

edilmiştir.⁵⁷ Bu tanım kimi mahkeme kayıtlarında aynen yer almaktadır.⁵⁸ Bir önceki başlık altında temas ettiğimiz kayıtların dışında, Müslümanlar ve zimmiler arasında herhangi bir mirasçılık durumu söz konusu olmadığı gibi, tarafları mahkeme huzurunda karşı karşıya getiren tereke davaları da sınırlıdır. Nitekim bunlar sadece terekeyle alakalı bir mesele olarak, ölen kişinin bir başkasıyla olan iş ortaklığından kaynaklanan bazı hususlardan müteşekkildir. Bu durum mahkeme kayıtlarına, ya ölen kişinin (mûris) vârisleri tarafından mûrisin iş ortağına terekeyi teslim etmesi için dava açma şeklinde ya da söz konusu malların mirasçılara teslim edildiğinin kayıt edilmesi şeklinde yansımaktadır. 1139/1727 tarihli şu mahkeme kaydı örnek olarak zikredilebilir:

... Oğlum hâlik-i meşfûr Madros merkûm Hasan Beşe ile basmacılık san'atında şerik olmağla terekesinden olup işbu Hasan Beşe yedinde olan kırk beş aded basmacı kalıbı ve bir kazgan ve altı aded tekne ve üç destî ve nısf vukiyye ketîre ve bir vukiyye bakkam ve üç aded dağar ve bir mermer taş ve dört aded kebîr tezgâh ve bir sağır tezgâhı merkûm Hasan Beşe yedinden ahz u kabz eyledim minvâl-i meşrûh üzre işbu Hasan Beşe yedine hüccet-i şer'üyye verilmesi murâdımdır dedikde işbu hurûf ketb olunup yedine def' olundu.⁵⁹

İfade edildiği gibi istilâhî anlamı itibariyle tereke, aynında başkasının hakkı bulunmayan, ölenin bıraktığı bütün mallardır. Burada ifade olunan mal tabirinin içine taşınır, taşınmaz mallar, alacaklar, diyet alacakları ve mala dönüştürülmüş kısas alacakları girmektedir. Aynında başkasının hakkı bulunmayan ifadesi, ölenin elindeki malın başkasına ait olmamasını açıklamak için kullanılır. Örneğin, ölenin başkasından gasp ettiği, ödünç veya emanet aldığı mallar terekeden sayılmaz.⁶⁰ Söz konusu mahkeme kaydında da mûrisin iş ortağının elindeki malları, tereke olarak mirasçılara intikal etmiş ve onlar da bu malları (terekeyi) teslim almışlardır.

57 Bilmen, a.g.e., C. II, s. 209.

58 "... İsmi mâl itlâk olunur terekesinden..." (KŞS-10-141/611).

59 KŞS-13-14/72. Belgenin tamamı: "Cezîre-i Kıbrıs'da medîne-i Lefkoşa mahallâtından Korkud efendi mahallesi mütemekkinlerinden bundan akdem karşı yakada hâlik olduğu tevâtüren sâbit olan Madros veled-i İvaz nâm Ermeni'nin sulbî sağır oğlu Bedros ve sağıre kızı Sara'nın ceddesi ve kabel-i şer'-i enverden mansûb vasîsi olan Meryem bint-i Arakil nâm Ermenîye meclis-i şer'-i hafîz-i lâzımü't-tevkîrde işbu râfi'u'l-vesika Basmacı Hasan Beşe bin Cuma mahzarında ikrâr ve takrîr-i kelâm idûp oğlum hâlik-i meşfûr Madros merkûm Hasan Beşe ile basmacılık san'atında şerik olmağla terekesinden olup işbu Hasan Beşe yedinde olan kırk beş aded basmacı kalıbı ve bir kazgan ve altı aded tekne ve üç destî ve nısf vukiyye ketîre ve bir vukiyye bakkam ve üç aded dağar ve bir mermer taş ve dört aded kebîr tezgâh ve bir sağır tezgâhı merkûm Hasan Beşe yedinden ahz u kabz eyledim minvâl-i meşrûh üzre işbu Hasan Beşe yedine hüccet-i şer'üyye verilmesi murâdımdır dedikde işbu hurûf ketb olunup yedine def' olundu." Benzer bir kayıt için bkz. KŞS-9-53/206.

60 Şelebî, a.g.e., s. 38; Döndüren, a.g.e., s. 427; Aktan, a.g.e., s. 62.

C. TEREKE ÜZERİNDEKİ HAKLAR

İncelenen siciller arasında tereke üzerindeki haklara dair mahkeme kayıtlarına rastlanmıştır. İslâm hukukuna göre tereke üzerinde muhtelif haklar bulunmaktadır. Hanefî mezhebinde tercih edilen görüşe göre bu haklardan ilki ölenin teçhiz ve defin masraflarının karşılanmasıdır; daha sonra borçlar ödenir. Kalan malın üçte birinden vasiyetler yerine getirilir. Bundan sonra kalan mallar mirasçılara intikal eder.⁶¹ Taraflarını Müslümanların ve zimmîlerin oluşturduğu mahkeme kayıtlarında tereke üzerindeki haklarla alakalı rastlanan tüm kayıtlar, borçların ödenmesine ve tereke üzerindeki hakların son aşamasında yer alan mirasçılara intikal eden mallara dairdir. Mirasçılara intikal eden mallara daha önceki başlıklar⁶² altında temas edildiğinden burada sadece borçların ödenmesiyle ilgili mahkeme kaydına yer verilecektir. 1125/1713 tarihli bu kayıt, bir zimmînin, kendisine borç para vermiş olduğu bir Müslümanın borcunu ödemediği vefat etmesi üzerine, borcun ödenmesi için ölen kişinin eşine dava açmasına dair olup mahkeme kaydı şöyledir:

... Üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm idüp müteveffâ-yı mezbûr Hüseyin Beşe ibn-i Abdullah bin Abdullah'a hâl-i sıhhatinde mâlimdan on sekiz guruş ikrâz ve teslim ol dahi istikrâz ve kabz ve masârfına sarfla istihlâk idüp kable'l-edâ zimmetinde iken vefât etmeğın hâlâ tereke-i vâfiyyesinden taleb ederim su'âl olunsun dedikde gibbe's-su'âl ve'l-inkâr müdde'î-i mezbûrdan müdde'âsına mübeyyine beyyine taleb olundukda udûl-i ahrâr-ı ricâl-i Müslimînden Osman ibn-i Ahmed ve Ahmed bin Mehmed nâm kimesneler li-ecli's-şehâde meclis-i şer'a hâzırân olup isrû'l-istişhâd fi'l-hakika müdde'î-i mezbûr Luizo kendi mâlimdan müteveffâ-yı mezbûr Hüseyin Beşe ibn-i Abdullah ibn-i Abdullah'a hâl-i sıhhatinde bizim huzûrumuzda on sekiz guruş ikrâz ve teslim ol dahi istikrâz ve kabz ve masârfına sarfla istihlâk idüp kable'l-edâ zimmetinde iken vefât eyledi biz bu husûsa bu vech üzre şâhidleriz şehâdet dahi ederiz deyü her biri edâ-i şehâdet-i şer'îyye eylediklerinde gibbe ri'âyet-i şerâ'iti'l-kabul şehâdetleri makbûle olmağın ba'de't-tahlîfi's-şer'î mücebiyle ba'de'l-hükm mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.⁶³

D. BEYTÜLMÂL

Dönemin Kıbrıs sicil kayıtlarında, yakın akrabalarından bir vâris varken, beytülmâl emininin kasıtlı ya da vârisin bulunmadığı zannıyla kasıtsız bir işlemi ile bazı kimselerin terekelerinin beytülmâl⁶⁴ kaldığı

61 Aktan, a.g.e., s. 64; Ayrıca bkz. Bilmen, a.g.e., C. V, s. 213; Şelebî, a.g.e., s. 39; Şa'bân - Gundur, a.g.e., s. 260-265.

62 Çalışmanın "Vâris" ve "Tereke" başlıklarına bakınız.

63 Benzer davalar için bkz. KŞS-8-146/494; KŞS-9-23/65; KŞS-10-92/379; KŞS-10-94/393; KŞS-16-70/110.

64 Beytülmâl: İslâm devletinin mâliyye hazinesidir (Bilmen, a.g.e., C. IV, s. 73; Erdoğan, a.g.e., s. 38).

ve bu kişilerin vârislerinin de beytümâl emini aleyhine dava açarak terekenin iadesini talep ettikleri görülmektedir. Bilindiği gibi İslâm miras hukukunda mûrise olan yakınlığına göre belirli mirasçılar vardır. Onların olmaması halinde beytümâl devreye girer. Dolayısıyla vefat eden kişinin önceki mirasçılarında hiçbiri mevcut değilse ve malının tamamını bir kişi veya kuruluşa vasiyet etmemişse tereke hazineye kalır. Malının bir kısmını vasiyet etmişse, vasiyetin yerine getirilmesinin ardından kalan miktar hazineye intikal eder.⁶⁵ Söz konusu mahkeme kayıtlarına göre Kıbrıs'ta da bu şartlara sahip olan terekenin beytümâle kaldığı görülmektedir.

1045/1635 tarihli mahkeme kaydında, zimmî bir şahıs beytümâl emininin aleyhine dava açarak, beytümâl emininin şahsın veraset hakkını inkâr ederek, terekeyi beytümâle aktardığını ve böylece kendisini verasetten mahrum ettiğini iddia eder. Hâkim de yapmış olduğu tahkikat neticesinde davacıyı haklı bulur ve terekenin iadesine hükmeder. Konu ile ilgili mahkeme kaydı şöyledir:

*Budur ki; mahrûse-i Lefkoşa mahallâtından Kofti mahallesi ahâlisinden işbu hâfızu'l-kitâb Kadlo bint-i Yorgi nâm zimmîye meclis-i şer'de cezîre-i Kıbrıs'da bi'l-fi'l beytü'l-mâl-i âmme ve hâssa emîni olan es-Seyyid Mehmed Çelebi ibn-i Ahmed muvâcehesinde da'vâ ve takrîr-i kelâm idüp mahalle-i merkûme sükkânından olup bundan esbak mürd olan Yagob nâm merdûd ile ben li-eb ve ümm karındaşlar olup babamız mezbûr Yorgi ve ceddimiz ismi (?) ve vâlidemiz ismi Marya olup min ciheti'l-farîza ve'r-reddiye hâlâ mürd-i mezbûrun verâseti bana münhasıra iken emîn-i mûmâ ileyh es-Seyyid Mehmed Çelebi mürd-i mezbûrun muhallelâtına vâzî'u'l-yed olup beni verâsetden mahrûm etmek murâd eder su'âl olunup icrâ-yı şer' ve ihkâk-ı hakk olunmasın iltimâs ederim dedikde gibbe's-su'âl mûmâ ileyh es-Seyyid Mehmed Çelebi müdde'îye-i merkûme Kadlo mürd-i mezbûr Yagob ile minvâl-i muharrer üzre li-eb ve ümm karındaşlar olduğunu münkir olıcak müdde'îye-i merkûme Kadlo'dan sıdk-ı makâlîne mutâbık beyyine taleb olundukda udûl-i Müslimîn[den] Mustafa Odabaşı ibn-i Abdülmennan ve el-Hâc İbrahim Subaşı ibn-i Ali nâm kimesneler li-ecli'ş-şehâde mahfil-i kazâyâ hâzırân olup...*⁶⁶

65 Geniş bilgi için bkz. Bilmen, *a.g.e.*, C. V, s. 239 vd.; Şa'bân – Gundur, *a.g.e.*, s. 267 vd.; Aktan, *a.g.e.*, s. 83 vd.

66 KŞS-4-132/309. Mahkeme kaydının tamamı: "Budur ki; mahrûse-i Lefkoşa mahallâtından Kofti mahallesi ahâlisinden işbu hâfızu'l-kitâb Kadlo bint-i Yorgi nâm zimmîye meclis-i şer'de cezîre-i Kıbrıs'da bi'l-fi'l beytü'l-mâl-i âmme ve hâssa emîni olan es-Seyyid Mehmed Çelebi ibn-i Ahmed muvâcehesinde da'vâ ve takrîr-i kelâm idüp mahalle-i merkûme sükkânından olup bundan esbak mürd olan Yagob nâm merdûd ile ben li-eb ve ümm karındaşlar olup babamız mezbûr Yorgi ve ceddimiz ismi (?) ve vâlidemiz ismi Marya olup min ciheti'l-farîza ve'r-reddiye hâlâ mürd-i mezbûrun verâseti bana münhasıra iken emîn-i mûmâ ileyh es-Seyyid Mehmed Çelebi mürd-i mezbûrun muhallelâtına vâzî'u'l-yed olup beni verâsetden mahrûm etmek murâd eder su'âl olunup icrâ-yı şer' ve ihkâk-ı hakk olunmasın iltimâs ederim

Bu örnek mahkeme kaydında da görüldüğü üzere söz konusu dönemde zimmiler rahatlıkla şer'î mahkemeye müracaat ederek haklarını talep etme özgürlüğüne sahip olmuş ve şer'î mahkeme İslâm miras hukukunun gerektirdiği gibi hareket etmiştir. Yukarıdaki belgede ve diğerlerinde de müşahede edildiği gibi ilgili dönemde İslâm miras hukukuna aykırı herhangi bir uygulamaya rastlanmamıştır. Bunlarla beraber söz konusu mahkeme kaydında davalı şahsın Müslüman bir devlet memuru olması herhangi bir şekilde kadının tutumunu veya hükmünü olumsuz yönde etkilememiştir. Zira ilgili dönemde zimmiler kendilerine haksızlıkta bulunduğunu iddia ettikleri kişileri rahatlıkla mahkeme huzuruna çağırabilmişlerdir.

SONUÇ

Taraflarını Müslümanların ve zimmilerin oluşturduğu 979 adet mahkeme kaydının 25'i şahıslar hukukuna dair olup, söz konusu belgeler oran olarak %3'e tekabül etmektedir. Sayıca az olsa da bu kayıtlarla birlikte Müslümanlar ve zimmiler arasında meydana gelen, şahıslar hukukuna dair birçok ilişkinin varlığı, mahiyeti ve bunlara yönelik hukuk tatbikatı ortaya çıkmıştır. İlgili belgelerin genel olarak "vasî tayini" ve "vasînin tasarrufu"na dair olduğu müşahede edilmiş olup Müslümanlar ve zimmiler arasında vesâyet ilişkisinin kurulduğunu gösteren birçok örneğe rastlanmıştır. Bu vesâyet ilişkilerinin tamamı yetim kalan Müslüman ya da zimmî çocuklar üzerinde meydana gelmiştir. Hanefî hukukçuları tarafından câiz kabul edilen zimmî üzerine Müslüman vasî tayin edilmesi durumuna dair birçok kayıt bulunmakla birlikte, her ne kadar câiz görülme de Müslüman üzerine gayri müslim bir vasî tayin edildiği de olmuştur. Bu durumun Osmanlı Kıbrısı'nda yaygın bir uygulama olduğunu söyleyebilmek için elimizde yeterli delil yoktur. Nitekim böyle bir uygulama, incelenen tüm sicil kayıtları içerisinde sadece bir örnektir. Dolayısıyla hâkimin Müslüman bir kişiye zimmî bir vasî tayin etmesi ancak özel şartlar sebebiyle gerçekleşen istisnâ bir durumdur. Şer'îye sicilleri mahiyeti icabı hükmün verilmesinde etkili unsurları açıkça zikretmediğinden,

dedikde gibbe's-su'âl mûmâ ileyh es-Seyyid Mehmed Çelebi müdde'îye-i merkûme Kadlo mürd-i mezbûr Yagob ile minvâl-i muharrer üzre li-eb ve ümm karındaşlar olduğunu münkir olicak müdde'îye-i merkûme Kadlo'dan sıdk-ı makâlîne mutâbık beyyine taleb olundukda udül-i Müslîmin[den] Mustafa Odabaşı ibn-i Abdülmennan ve el-Hâc İbrahim Subaşı ibn-i Ali nâm kimesneler li-eclî's-şehâde mahfil-i kazâya hâzırân olup gibbe'l-istîshâdî's-şer'î fi'l-hakîka mürd-i mezbûr Yagob zindelîği hâlinde müdde'îye-i merkûme Kadlo ile li-eb ve ümm karındaşlar olup babaları ismî Yorgi ve cedleri ismî (?) ve vâlideleri ismî Marya olup min cihet'l-farîza ve'r-reddiye verâseti merkûme Kadlo'ya münhasra olup mezbûreden gayri vârisi olmadığını bizim huzûrumuzda merreten ba'de uhrâ ikrâr ve i'tirâf idüp bizi işhâd etmişdir biz bu husûsa şâhidleriz ve şehâdet dahi ederiz deyü bi'l-muvâcehe edâ-i şehâdet-i şer'îyye eylediklerinde ba'de ri'âyet-i merâsimihâ şehâdetleri hayyîzi kabulde vâkt'a olmağın emîn-i mûmâ-ileyh es-Seyyid Mehmed Çelebi'ye mürd-i merdûdun muhâllefâtından kasr-ı yed etmeğe tenbih birle mâ hüve'l-vâkt' bi't-taleb ketb ü sebt olunup tâlibin yedine vaz' olundu ki lede'l-hâce ibrâz idüp ihticâc idine cerâ zâlik."

bu konuda kadının neden böyle bir hüküm verdiği dair net bir bilgiye sahip olunamamaktadır. Bu istisnâî durumun dışında, konuyla ilgili tüm uygulamaların Hanefî mezhebinin görüşleri doğrultusunda gerçekleştiği ifade edilebilir.

İncelenen Müslüman-zimmî dava kayıtları için annenin vasî atanması durumu diğerlerine oranla yarı yarıyadır. Kayıtlar arasında vesâyete dair dava sayısı on üç adettir. Tayin edilen vasîlerden onunun baba, anne, oğul gibi yakın akraba iken geriye kalan üçünün uzak akraba ya da yabancı olduğu görülmüştür. Vasî tasarruflarının kadının kontrolünde olduğu, bu sayede Müslüman ya da zimmî yetimlerin haklarının büyük bir titizlikle muhafaza edildiği gözlenmiştir. Nitekim vesâyet altındaki yetimlerin malları üzerinde haksız bir tasarrufta bulunulmasının ve yetimin zarara uğratılmasının engellenmesi için teorideki hükümler, pratikte de aynen tatbik edilmiştir. Kayıtlara yansıdığı kadarıyla yetimlere ait malların satışında vasî, satış gerekçesi olarak mahkemeye meşru bir sebep sunmak durumundadır. Şayet vasî tarafından gerçekleştirilen satış işlemi hukukî bir gerekçeye dayanmadan yapılmış ise, bunun yetimler lehine telafi edilmesi için hukuk yolunun daima açık olduğu müşahede edilmiştir. Sonuç olarak şer'î mahkemenin Müslüman ya da zimmî yetimlerin korunup gözetilmesi hususunda oldukça titiz davrandığı ve bu konuda İslâm hukukunu aynen tatbik ettiği ifade edilebilir.

İncelenen sicillerde din farklılığından kaynaklı olarak Müslümanlar ve zimmîler arasında miras hukuku sahasına giren pek fazla hukukî ilişkiye rastlanmamıştır. Taraflarını Müslümanların ve zimmîlerin oluşturduğu 979 adet mahkeme kaydının sadece 22'si miras hukukuna dairdir. Bu da oran olarak %2'ye tekabül etmektedir.

Bilindiği üzere İslâm hukukuna göre gayri müslimlerin Müslümanlara mirasçı olamayacağına görüş birliği olduğu gibi, içlerinde Hanefîlerin de bulunduğu cumhura göre Müslümanlar da gayri müslimlere mirasçı olamaz. Aksi yönde bir uygulamaya kayıtlar arasında şahit olunmadığından Müslümanlar ve gayri müslimler arasındaki mirasçılık açısından söz konusu döneme ait mahkeme kayıtları, İslâm miras hukukuna riayet edildiğini göstermektedir. Bunun yanı sıra İslâm miras hukukuna göre meşru görülen çerçevede Müslümanlar ve zimmîler arasında çeşitli hukukî ilişkilerin meydana geldiği ve kadı tarafından bunların teoriye uygun olarak çözüme kavuşturulduğu gözlenmiştir.

Müslümanlar ve zimmîler arasında meydana gelen bazı mirasçılık meseleleriyle beraber söz konusu tarafları mahkeme huzurunda karşı karşıya getiren tereke davalarının varlığı da tespit edilmiştir. Bu tereke davaları genel olarak, ölen kişinin bir başkasıyla olan iş ortaklığın-

dan kaynaklanmıştır. Bu durum mahkeme kayıtlarına ya ölen kişinin (mûris) vârisleri tarafından mûrisin iş ortağına terekeyi teslim etmesi için dava açma, ya da söz konusu edilen malların mirasçılara teslim edildiğinin kayıt edilmesi şeklinde yansımıştır.

İlgili sicil defterlerinde taraflarını Müslümanların ve zimmîlerin oluşturduğu tereke üzerindeki haklara dair rastlanan tüm kayıtlar, borçların ödenmesine ve tereke üzerindeki hakların son aşamasında yer alan mirasçılara intikal eden mallara dairdir.

Ele alınan mahkeme kayıtları arasında miras hukukuna dair dikkati çeken bir diğer husus da, tereke olarak vârislere intikal eden mallar şayet bir süre önce satın alınmış ise bunların vârislere ait olduğunun kadı huzurunda tescil ettirilmesidir. Sicillerde birkaç adet örneği olan bu uygulamanın zorunluluğu bulunmamakla birlikte, ileride mal üzerinde vuku bulabilecek herhangi bir ihtilafı gidermesi amacıyla yapıldığı anlaşılmaktadır.

Yine sicillerde, yakın akrabalarından bir vâris varken, beytûlmâl emininin kasıtlı ya da vârisin bulunmadığı zannıyla kasıtsız bir işlemi ile bazı zimmîlerin terekelerinin beytûlmâle kaldığı ve bu kişilerin vârislerinin de beytûlmâl emini aleyhine dava açarak terekenin iadesini talep ettikleri gözlenmiştir. Bu gibi hususlar sebebiyle söz konusu dönemde zimmîlerin rahatlıkla şer'î mahkemeye müracaat ederek haklarını talep etme özgürlüğüne sahip oldukları ve şer'î mahkemenin de İslâm miras hukukunun gerekliliklerine göre hareket ettiği ifade edilebilir. Nitekim ilgili dönemde İslâm miras hukukuna muhalif herhangi bir uygulamaya rastlanmamış ve davalı şahsın Müslüman bir devlet memuru olması herhangi bir şekilde kadının tutumunu veya hükmünü olumsuz yönde etkilediğine şahit olunmamıştır.

KAYNAKÇA

- Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri, 1B, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22 numaralı defterler.
- Abacı, Nurcan, *Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması (17. yy.)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001.
- Akgündüz, Ahmet – Cin, Halil, *Türk Hukuk Tarihi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2011.
- Aktan, Hamza, *Mukayeseli İslâm Miras Hukuku*, Işık Akademi Yay., İstanbul 2008.
- “Miras”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXX, İstanbul 2005, ss. 143-145.
- “Vesâyet”, *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi (İ.İ.İ.G.Y.A.)*, C. IV, İstanbul 1997, ss. 456-458.
- Aybakan, Bilal, “Vekâlet”, *DİA*, C. XLIII, İstanbul 2013, ss. 1-6.
- Aydın, M. Âkif, *Türk Hukuk Tarihi*, 5. Baskı, Hars Yay., İstanbul 2005.
- Bardakoğlu, Ali, “Vesâyet”, *DİA*, C. XLIII, İstanbul 2010, ss. 66-70.
- Berki, Ali Himmet, *İslâm Hukukunda Ferâiz ve İntikal*, sdl. İrfan Yücel, Diyanet İşleri Başkanlığı (D.İ.B.) Yay., Ankara 1986.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilahât-ı Fikhiyye Kamusu*, I-VIII, Bilmen Yay., İstanbul 1970.
- el-Cezîri, Abdurrahman b. Muhammed b. İyâz, *el-Fıkh ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, I-V, Dârü'l-Fıkr, Beyrut 1972.
- Cin, Halil – Akyılmaz, Gül, *Türk Hukuk Tarihi*, Sayram Yay., Konya 2003.
- Çiçek, Kemal, *Zimmis (Non-Muslims) of Cyprus in the Sharia Court 1110/39 A.H. / 1698-1726 A.D.*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, The Faculty of Arts of the University of Birmingham, Birmingham 1992.
- Güler, Ümit, *17. ve 18. Yüzyıl Kıbrıs Şer'iyeye Sicillerine Göre Müslüman-Zimmi İlişkileri ve İslâm Hukuku Açısından Tahlili*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bil. Enst., Bursa 2015.
- el-Halebî, Burhaneddin İbrâhim b. Muhammed b. İbrâhim, *Mülteka'l-Ebhur*, I-II, thk. Vehbi Süleyman Gaveci, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1989.
- Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İz Yay., İstanbul 2001.
- Karataş, Ali İhsan, *Mahkeme Sicillerine Göre 18. Yüzyılda Bursa'da Gayrimüslimler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2005.
- Mahmesânî, Subhi, *el-Mebâdü's-Şer'iyeye ve'l-Kânûniyye fi'l-Hacr ve'n-Nafakât ve'l-Mevâris ve'l-Vasiyye*, Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut 2002.
- Muhammed Kadri Paşa, *el-Ahkâmü's-Şer'iyeye fi'l-Ahwâli's-Sahsiyye*, dirâse ve thk. Muhammed Emin Saraç, Ali Cum'a Muhammed, Dârü's-Selâm, Kahire 2006.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsülemme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *el-Mebsût*, I-X, Çağrı Yay., İstanbul 1983.
- Şa'bân, Zekiyyüddin – Gundur, Ahmed, *Ahkâmü'l-Vasiyye ve'l-Mirâs ve'l-Vakfı Şer'iatil-İslâmiyye*, Mektebetü'l-Felâh, Kuveyt 1989.
- Şelebî, Muhammed Mustafa, *Ahkâmü'l-Mevâris Beyne'l-Fıkh ve'l-Kânûn*, Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut 1978.
- Şeyhizâde, Gelibolulu Damad Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman, *Mecmaü'l-Enhur fi Şerhi Mülteka'l-Ebhur*, I-IV, thr. Halil İmrân el-Mansûr, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- Zeydan, Abdülkerim, *el-Medhal li-Dirâseti's-Şer'iatil-İslâmiyye*, 9. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1986.
- Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuhu*, I-VIII, 2. Baskı, Dârü'l-Fıkr, Dimaşk 1985.